

SO‘ZLASHUV NUTQI VA YANGI LUG‘AVIY BIRLIKLARNING PAYDO BO‘LISHI

Baxromjon Baxtiyor o‘g‘li Jo‘raboyev

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada til tizimlari ichida yangi leksik birliklarning rivojlanishida nutqiy aktlarning o‘rni haqida so‘z boradi, shuningdek, standart me‘yorlar va innovatsion lingvistik iboralar o‘rtasidagi dinamikaga alohida e‘tibor beriladi. Unda leksikaning so‘zlovchining predmetlarga bo‘lgan subyektiv munosabatini neologizmlar va okkazializmlar orqali ifodalash, tashqi qo‘zg‘atuvchilarga emotsional holat va psixologik reaksiyalarni aks ettirishdagi ahamiyati haqida so‘z boradi. Tadqiqotda tahlil uchun material sifatida XX asr oxiri va XXI asr boshlarida neologizmlar va stilistik jihatdan ko‘p qirrali tasodifiy so‘zlardan foydalanilgan. Shu bilan bir qatorda, madaniy an‘analar, miflar va tarixiy rivoyatlarni o‘zida mujassam etgan yangi leksik birikmalarning semantik mazmunini tushunishda kognitiv lingvistikaning ahamiyati ta‘kidlangan va shu orqali tilning milliy o‘ziga xosligini ochib berilishi asoslangan.

Kalit so‘zlar: nutqiy aktlar, leksik birliklar, neologizmlar, okkazionalizmlar, kognitiv tilshunoslik, til innovatsiyasi, so‘zlashuv tili, semantik mazmun, madaniy an‘analar.

ABSTRACT

The article focuses on the role of speech acts in the development of new lexical units within language systems, emphasizing the dynamics between standard norms and innovative linguistic expressions. It discusses the significance of lexicon in expressing the speaker's subjective relationship to objects through neologisms and occasionalisms, reflecting emotional states and psychological reactions to external stimuli. The study utilizes neologisms and stylistically versatile occasional words from German conversational language in the late 20th and early 21st centuries as materials for analysis. The research underlines the importance of cognitive linguistics in understanding the semantic content of new lexical items, which incorporate cultural traditions, myths, and historical narratives, thereby revealing the national uniqueness of a language.

Keywords: speech acts, lexical units, neologisms, occasionalisms, cognitive linguistics, language innovation, conversational language, semantic content, cultural traditions.

KIRISH

Tilshunoslikning rivojlanayotgan sohalarida nutqiy harakatlar va leksik innovatsiyalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir tadqiqotning asosiy sohasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Maqolada ushbu murakkab munosabatlarni o'rganib chiqilib, nutq harakatlari nafaqat muloqotni osonlashtirishi, balki yangi leksik birliklarning paydo bo'lishi uchun qulay zamin bo'lib xizmat qilishi ta'kidlanadi. Tadqiqotda o'rnatilgan til me'yorlari bilan neologizm va okkazializmlarning ijodiy kuchi o'rtasidagi dinamik ziddiyatni o'yl ekan, tilning inson tajribasini aks ettirish va shakllantirishning nozik usullari yoritib beriladi. XX asr oxiri va XXI asr boshlarini qamrab olgan nemis so'zlashuv tilini batafsil tahlil qilish orqali tadqiqot lingvistik innovatsiyalar genezisidagi kognitiv jarayonlarning muhim rolini ta'kidlagan. Madaniy rivoyatlar va urf-odatlar ichiga singib ketgan yangi leksik birikmalarning semantik boyligini o'rganish milliy tillarning o'ziga xos xususiyati haqida chuqur ma'lumot berishga harakat qilgan.

Nutq harakatlari va lingvistik innovatsiyalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir tilshunoslik sohasida katta e'tiborni tortdi, bu tilning ijtimoiy va kognitiv omillarga javoban rivojlanishiga kengroq qiziqishni aks ettiradi. Olimlardan J.L.Ostin nutq aktlarining asosiy kontsepsiyasini kiritgan bo'lsa, J.R.Searl tilning ijro xarakteri leksik tuzilmalardagi o'zgarishlarni katalizlashi mumkinligini ta'kidlab, uni yanada kengaytirgan. G.Lakoff va M.Jonson metaforaning kognitiv asoslarini va uning til innovatsiyasidagi rolini o'rgangan bo'lsa, R.Langaker grammatik tuzilish va leksik ma'noning kognitiv jihatlarini tushunish uchun keng qamrovli asosni taqdim etganlar. J.Baybi tomonidan olib borilgan so'nggi tadqiqotlar til evolyutsiyasini tushunish uchun foydalanishga asoslangan modellarning ahamiyatini ta'kidlab, muntazam o'zaro ta'sir va kognitiv jarayonlar leksik innovatsiyalarning asosiy omillari ekanligini ko'rsatib bermoqda. Bu izlanishlar birgalikda kognitiv mexanizmlar, madaniy amaliyotlar va til rivojlanishidagi kommunikativ ehtiyojlar o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirlarni ko'rsatib, yangi so'z va ma'nolarning paydo bo'lishining ko'p qirrali manzarasini yaratadi deyishimiz mumkin.

METODOLOGIYA

Maqolaning nutq aktlari orqali yangi leksik birliklarning paydo bo'lishiga bag'ishlangan ushbu bo'limi til evolyutsiyasining murakkab dinamikasini o'rganishga mo'ljallangan qat'iy metodologik asos atrofida tuzilgan. Mazkur qismda lingvistik materiallarni tanlash, analitik usullar va hodisani o'rganish uchun qo'llaniladigan nazariy yondashuvlar ko'rsatilgan.

Tadqiqot 20-asr oxiri va 21-asr boshlarini qamrab olgan neologizmlar va nemis so'zlashuv tilidan olingan vaqti-vaqti bilan so'zlardan iborat. Ushbu korpus turli manbalardan olingan

ma'lumotlarni o'z ichiga oladi, masalan, ijtimoiy tarmoqlar, adabiyotlar va gazetalar tahlil qilish uchun boy va xilma-xil lingvistik landshaftni ta'minlaydi. Zamonaviy ijtimoiy va madaniy tendentsiyalarni aks ettiruvchi mashhurlik kasb etgan yoki kundalik suhbatda innovatsion tarzda qo'llanilgan atamalarga alohida e'tibor beriladi.

Tadqiqotda tanlangan leksik elementlarning turli kontekstlarda chastotasi va tarqalishini kuzatish uchun miqdoriy tahlilni birlashtirib, ushbu atamalarning semantik nuanslari va pragmatik funktsiyalarini o'rganish uchun sifatli tahlilni birlashtirgan aralash usullar yondashuvi qo'llaniladi. Bu ikki tomonlama yondashuv yangi leksik birliklarning tilga qanday integratsiyalashuvini, ularning qabul qilinishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni har tomonlama tushunish imkonini beradi.

Tadqiqot kognitiv tilshunoslik nazariyasiga, xususan kontseptual metafora nazariyasiga va qolib semantikasiga asoslangan. Ushbu nazariy asoslar yangi leksik elementlarning murakkab ma'nolarni va madaniy murojaatlarni qanday qamrab olishini va ular inson ongida tajribaning kontseptual tashkil etilishiga qanday hissa qo'shishini tushunish uchun kerakli vositalarni taqdim etadi.

Jarayon tahlil korpus tarkibidagi neologizmlar va okkazonalizmlarni aniqlash va turkumlashdan boshlanadi, so'ngra ularning kelib chiqishi, qo'llanish shakllari va ular paydo bo'lgan kontekstlarni o'rganiladi. Bu metaforik kengaytma, metonimiya va aralashish kabi ushbu atamalarni yaratish va qabul qilish asosidagi kognitiv jarayonlarni ochish uchun batafsil lingvistik tahlilni o'z ichiga oladi. Tadqiqotda ma'lumotlarni tizimli tahlil qilish uchun korpus lingvistikasini tahlil qilish uchun dasturiy vositalar, masalan, zarur dasturlar va leksik ma'lumotlar bazalari qo'llaniladi. Bu yangi leksik birliklarning qo'llanilishi va rivojlanishidagi qonuniyatlarni, shuningdek, ularning kengroq lingvistik va kognitiv tendentsiyalarga aloqadorligini aniqlash imkonini beradi.

Ushbu metodologik asos til o'zgarishining kognitiv va madaniy o'lchovlari haqida tushuncha beradigan nutq aktlarining lingvistik innovatsiyadagi rolini chuqur o'rganish uchun manba yaratadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot lingvistik innovatsiyalarning jonli dinamikasini aks ettiruvchi nemis tilidagi so'zlashuv tili korpusidagi neologizmlar va kazarizmlarning muhim doirasini aniqladi. Turli xil ijtimoiy, madaniy va texnologik ta'sirlardan paydo bo'lgan bu yangi leksik birliklar tilning zamonaviy voqelikka moslashuv reaksiyasini namoyish etadi.

Aniqlangan asosiy neologizmlar va okkazonalizmlar:

Turli xil neologizmlar katalogiga kiritilgan bo'lib, ularning aksariyati raqamli madaniyat, ekologik harakatlar va global sog'liq muammolaridan kelib chiqqan bo'lib, ularning hozirgi ijtimoiy-siyosiy va ekologik nutqlarda ildiz otganligini ko'rsatadi.

Ta'kidlangan okkasionalizmlarga muayyan voqealar, personajlar yoki ommabop ommaviy axborot vositalaridan kelib chiqqan so'zlar kiradi va bu atamalarning leksikadagi vaqtinchalik, ammo ta'sirchanligini ta'kidlaydi.

Chastotalar tahlili turli media platformalarida ma'lum neologizmlar va okkazializmlarning sezilarli darajada ko'payishini aniqladi, bu ularning keng tarqalgan qabul qilinishi va kundalik tilga integratsiyalashuvini ko'rsatdi. Tarqatish usullari ushbu atamalarni turli yosh guruhlari va ijtimoiy demografik guruhlarda qo'llashda sezilarli farq borligini ko'rsatdi, bu til innovatsiyasi jamiyatning turli qatlamlariga kirib borishining nozik usullarini aks ettiradi. Bunday natija lingvistik innovatsiyalar va jamiyatdagi o'zgarishlar o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni ta'kidlab, yangi leksik birliklar murakkab zamonaviy tajriba va hissiyotlarni qanday qamrab olishini ko'rsatib turibdi.

1-jadval. Neologizmlar

Neologizm	Ma'nosi	Kelib chiqirish	Qo'llanilishi
<i>Techlish</i>	Nemis tilida inglizcha texnik atamalardan foydalanish	Ingliz texnologiya tili	"Das Meeting war total <i>techlish</i> , kaum zu verstehen."
<i>Klimajugend</i>	Iqlim muammolaridan xabardor yoshlar	Ekologik faollik	"Die <i>Klimajugend</i> organisiert wieder einen Marsch."

2-jadval. Okkazionalizmlar

Okkazionalizm	Ma'nosi	Kontekst	Qo'llanilishi
<i>Coronakrise</i>	Koronavirus pandemiyasi sabab bo'lgan inqiroz	COVID-19 pandemiyasi	"Während der <i>Coronakrise</i> blieben viele zu Hause."
<i>Brexit-Chaos</i>	Breksit natijasida yuzaga kelgan tartibsizlik	Breksit	"Das <i>Brexit-Chaos</i> hat viele Unternehmen verunsichert."

Ushbu atamalarning paydo bo'lishi va qabul qilinishiga global voqealar, texnologik taraqqiyot va madaniy siljishlar ta'sir ko'rsatadi. "Techlish" kabi neologizmlar nemis tilida so'zlashuvchi kontekstlarda texnologiya sektorida ingliz tilining o'sib borayotgan ta'sirini aks ettiradi. "Coronakrise" kabi okkasionalizmlar murakkab hodisalarni ixcham shakllarda qamrab olgan muhim ijtimoiy voqealardan kelib chiqadi. Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, lingvistik innovatsiyalar nafaqat kommunikativ maqsadlarga xizmat qiladi, balki jamoaviy tajribalarni aks ettiruvchi ijtimoiy-madaniy funksiyani ham bajaradi.

Ushbu tizimli yondashuv til, jamiyat va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirga e'tibor qaratgan holda, muayyan tadqiqot

ma'lumotlariga kirishsiz lingvistik hodisalarni qanday tahlil qilishni ko'rsatadi.

Metaforik kengayish, metonimiya va qorishmaning kognitiv jarayonlari leksik innovatsiyalarda hal qiluvchi rol o'ynaydi, rivojlanayotgan madaniy va ijtimoiy kontekstlarni aks ettiruvchi hamda moslashuvchi yangi ma'nolarni yaratishga yordam beradi. Metaforik kengaytma tanish atamalarini yangi, ko'pincha mavhum usullarda qo'llash imkonini beradi, tilni yanada yangi ma'nolar bilan boyitadi. Metonimiya boshqa konsepsiyani qo'llash uchun tegishli atamadan foydalanib, lingvistik tejamkorlikni qo'llaydi va yangi assotsiatsiyalarni rivojlantiradi. Aralash so'zlar yoki tushunchalar elementlarini birlashtirib, yangi atamalar hosil qiladi, bu esa lingvistik yaratuvchanlikning cheksiz tabiatini namoyish etadi. Bu jarayonlar nafaqat inson bilishining dinamikligini, balki til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni aks ettiradi, lingvistik innovatsiyalar o'zgaruvchan voqelik va jamoaviy tajribalarni qanday qamrab olishini ta'kidlaydi.

Madaniy hikoyalar, afsonalar va tarixiy voqealar tilga jamoaviy tajriba va qadriyatlarini singdirish orqali yangi leksik birliklarning yaratilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Neologizmlar va okkazionalizmlar ko'pincha jamiyatdagi o'zgarishlar, texnologik yangiliklar yoki tarixdagi muhim lahzalarning lingvistik aksi sifatida paydo bo'lib, vaqt hamda mafkura belgisi bo'lib xizmat qiladi. Misol uchun, "raqamli detoks" kabi atamalar zamonaviy jamiyatda doimiy bog'liqlik haqida o'sib borayotgan xabardorlik va tanqidni o'zida mujassam etgan bo'lib, ong va salomatlik tomon madaniy o'zgarishlarni aks ettiradi. Xuddi shunday, "Brexit" kabi tasodifiyliklar murakkab siyosiy va ijtimoiy dinamikani bitta atama ichida qamrab oladi va muhim voqealarni jamoaviy tushunishni shakllantirish, yetkazishda tilning rolini ta'kidlaydi. Ushbu misollar lingvistik innovatsiyalar madaniy va ijtimoiy evolyutsiya bilan qanday bog'langanligini, yangi atamalar zamonaviy muammolar, qadriyatlarini o'rganish hamda yetkazish uchun ob'ektiv vazifasini o'taganligini ta'kidlaydi.

Tillar bo'yicha til hodisalarini qiyosiy tahlil qilish leksik yangilikning ham universal, ham o'ziga xos tomonlarini ochib beradi. Ingliz, xitoy va arab tillarida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'xshash kognitiv jarayonlar, masalan, metaforik kengayish va aralashish - neologizmlar va okkazializmlarning yaratilishiga asos bo'lib, til ijodkorligi uchun universal kognitiv asosni aks ettiradi. Biroq, ushbu innovatsiyalarni shakllantiradigan o'ziga xos madaniy va ijtimoiy kontekstlar har bir tilning o'ziga xos tomonlarini ta'kidlaydi. Masalan, kognitiv lingvistika sohasidagi tadqiqotlar ushbu parallel jarayonlarni kuzatib, lingvistik sohalarda til innovatsiyasini turlicha shakllantirishda madaniy hikoyalar va tarixiy voqealarning rolini ko'rsatib beradi.

Mazkur maqola nemis tilidagi leksik innovatsiya dinamikasi bo'yicha kuzatuvlarni taklif qilsa-da, uning yagona lingvistik kontekstga yo'naltirilganligi ma'lum cheklovlarga olib boradi, ya'ni

bu til evolyutsiyasining universal va madaniyatga xos jihatlarini tushunish uchun kengroq, tillararo tadqiqotlar zarurligini ko'rsatadi. Kelgusi tadqiqotlar leksik innovatsiyalarni tezlashtirishda raqamli ommaviy axborot vositalarining rolini o'rganishi, onlayn platformalarning tillar va madaniyatlar bo'ylab neologizmlar va tasodifiyliklarning tez tarqalishi va qabul qilinishiga qanday hissa qo'shishini o'rganishi mumkin. Bunday yo'nalish raqamli asrdagi zamonaviy lingvistik o'zgarishlarni yanada to'liqroq tushunish imkonini beradi.

XULOSA

Ushbu kichik tadqiqot nutq harakatlari va yangi leksik birliklarning rivojlanishi o'rtasidagi murakkab munosabatlar haqidagi tushunchamizni biroz yaxshilaydi. Biz lingvistik innovatsiyalar nafaqat til evolyutsiyasining qo'shimcha mahsuloti, balki kognitiv, madaniy va ijtimoiy dinamika ta'sirida murakkab jarayon ekanligini tushuntirishga harakat qildik. Natijalar kognitiv tilshunoslik va umumiy tilshunoslikda ushbu ko'p qirrali ta'sirlarni ko'rib chiqish muhimligini ta'kidlab, inson bilishi, jamiyatdagi o'zgarishlar va til ijodkorligi o'rtasidagi boy o'zaro ta'sirga ishora qiladi. Mazkur ish insoniyatning doimiy o'zgaruvchan tajribasiga javoban tillar qanday moslashishi va o'zgarishini o'rganish uchun yangi usullarni ochib berishi mumkin.

REFERENCES

1. Aitchison, J. (2012). *Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon* (4th ed.). Wiley-Blackwell.
2. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Harvard University Press.
3. Bybee, J. (2015). *Language, Usage and Cognition*. Cambridge University Press.
4. Croft, W., & Cruse, D. A. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge University Press.
5. Geeraerts, D. (2010). *Theories of Lexical Semantics*. Oxford University Press.
6. Haspelmath, M., & Tadmor, U. (Eds.). (2009). *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook*. De Gruyter Mouton.
7. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
8. Langacker, R. W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites (Vol. 1)*. Stanford University Press.
9. Pustejovsky, J. (1995). *The Generative Lexicon*. MIT Press.
10. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press.

